

Jonas PALIONIS

LIETUVIŲ RAŠOMOSIOS KALBOS IR TARMIŲ SANTYKIS XVIII a. RYTŲ PRŪSIJOJE

1. I ž a n g i n é s p a s t a b o s. Rašomosios kalbos ir tarmių santykis – tai viena iš svarbiausių, pagrindinių bet kurio laikotarpio rašomosios kalbos istorijos problemų. Juk nuo to, kurios tarmės ar tarmių pagrindu kuriasi bei plėtojasi rašomoji kalba, labai daug priklauso tiek jos struktūra, tiek jos raida tam tikru istoriniu laikotarpiu.

Iš ankstesnio, seniausiojo lietuvių rašomosios kalbos periodo lingvistinės analizės žinoma¹, kad ligi XVII a. tas santykis buvo gana komplikuotas. Prūsinėje lietuvių rašomosios kalbos atšakoje iš pradžios dar nebuvvo griežčiau laikomasi vienos kurios nors tarmės, bet vėliau (pradedant 1625 m. Jono Rézos giesmynu) čia įsigalėjo prūsų vakarų aukštaičių tarmė, kuri galutinai įtvirtinta D. Kleino gramatikose. Po šių gramatikų pasiodymo rašę Rytų Prūsijoje (toliau – RP) XVIII a. lietuviškų raštų autoriai, apskritai imant, jau nenukrypo nuo to aukštaitiško vakarietiško kelio.

Kiek kitoks lietuvių rašomosios kalbos ir tarmių santykis ligi nagrinėjamojo amžiaus buvo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LKD). Čia šio santykio atžvilgiu išsiskyrė dvi rašomosios kalbos atšakos: vidurietiškoji ir rytietiškoji (tiksliau – dzūkiškoji bei rytietiškoji). Senesnes tradicijas turėjo pastaroji, tačiau tvirtesnės pozicijas XVIII a. įgijo su ja koreliuojanti vidurietiškoji atšaka. Tos tvirtesnės pozicijos veikiausiai ir nulémė tai, kad šio amžiaus pirmoje pusėje rytietiškąją-dzūkiškąją išstumė vidurietiškoji, o šio amžiaus antroje pusėje ėmė tolydžio vis stipriau veikti, ypač fonologijos ir morfologijos lygmenyse, žemaičių tarmė. Vidurietiškosios lytys buvo įtvirtintos 1737 m. išspausdintoje anoniminėje gramatikoje „Universitas Linguarum Litvaniae“, o žemaitiškosios tame amžiuje dar nesusilaukė gramatinės kodifikacijos.

Toliau čia, remiantis dabartinės lietuvių dialektologijos bei dialektografijos duomenimis bei lyginamaja XVIII a. raštų kalbos analize, bus mėginama detailiu panagrinėti žymesniųjų šio amžiaus RP autorų kalbą jos tarminio pagrindo atžvilgiu. Nagrinėjant daugiausia bus ribojamasi fonologijos ir morfologijos lygmenimis, nes juose ryškiausiai atispindi tarmių skirtybės.

¹ Palionis J. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis, 1967, 51–91.

§ 2. Danielius Kleino gramatikų norminės lytys. Nors XVIII a. RP lietuviškų raštų autoriai, kaip minėta (§ 1.), éjo D. Kleino gramatikose nužymétomis gairémis, t. y. rémési prūsų vakarų aukštaičių tarmés pagrindu, tačiau lietuvių rašemosios kalbos istorijos požiūriu svarbu nustatyti, kokiui mastui tuo pagrindu tada buvo remiamasi. Ar laikytasi tiktais pagrindinių šios tarmés ypatybių, fiksuotų D. Kleino gramatikose, ar nevengta ir siaurų dialektizmu? Jeigu nevengta siaurų dialektizmu, tad kokiuose lygmenyse jų esam daugiausia ir kaip jie buvo ano meto rašančiujų traktuojami? Tai klausimai, į kuriuos ir bus mèginama toliau atsakyti, panagrinéjus turimus duomenis.

Kaip žinoma, prūsų vakarų aukštaičių (kaip ir apskritai vakarų aukštaičių) tarmé nebuvó vienalyté. Ji buvo susiskaldžiusi į tris patarmes (šiauriečių, veliuoniečių ir pietiečių), kurių kiekviena dar turéjo savo šneką, šnekelių². Turiint galvoje tai, kad D. Kleinas buvo kilęs iš Tilzés, priklausiusios vakarų aukštaičių šiauriečių teritorijai, būtų galima tikéti jo gramatikose rasti nemažai tilženų šnektai būdingų bruožų: [uo] ir [o], [ie] ir [é] suplakimo, nekirčiuotų galūnių trumpinimo, judriojo [ä] išmetimo, tvirtapradžių dvibalsių [ái], [áu], [éi] vienabalsinimimo atvejų. Tačiau taip néra: D. Kleinas pasirinko ne savo gimtojo krašto, bet tą tarmę, kuri jam rodési lietuvių kalbos gramatikos dësniams bei taisykliems nustatyti esanti „visų geriausia“, būtent kauniečių tarmę: „Hanc Caunensium Dialectum Seqvitur in Ducatu Prusiae, utpote omnium optimam et commodiþimam“ (GL XVI). Todél D. Kleino gramatikose buvo pateiktos ne prūsų vakarų aukštaičių šiauriečių, bet pietiečių patarmés, artimos „Kauno krašto“ tarmei, norminės lytys, plg.: a) n. pl. f. *dûbes* GL 146, imper. 2 sg. *Dûk* t. p. 61, n. sg. m. *Piemû* ..., praes. 1 sg. *bégu* GL 83, praet. 3 *sedêjo* t. p. 5, inf. *fêti* Comp. 5 ..., b) praet. 3 *buwo* GL 146, g. sg. *sawo*, *tawo* t. p. 147, praes. 3 *fáko* t. p. 112, *žinno* t. p. 115 ..., c) n. sg. m. *géras* Comp. 107, *graþumas* GL 66, *jûdas*, *jûkas* t. p. 8, d) *dûdamas*// *dûdams* t. p. 119, *regédamas*// *regédams* t. p. 110... e) n. sg. m. *dáiktas* GL 2, *áukštas* t. p. 24, inf. *Iéisti* Comp. 55, conj. *jéy* t. p. 85...

Palyginus kleiniškias fonetikos ir morfologijos lytis su atitinkamomos XVIII a. RP raštų lytimis, matyti, kad pastaruosiuose anaipolt ne visada laikytasi D. Kleino gramatikose kodifikuotų pietietiškų normų. Ypač tai pasakytina apie Samuelio Bitnerio 1701 m. „Naują Testamentą“, kuriame dël jo parengéjų sąmoningo noro įtiki vertimo kalba tiek RP, tiek LDK skaitytojui daugiau negu kituose anuometiniuose to krašto raštuose yra visokio tarminio mišinio.

§ 3. Tarmių derinimo bandymai S. Bitnerio teste
mante. S. Bitneris (apie 1632–1710), kaip rodo jau pati pavardé, nebuvó

² Salys A. *Raštai 4. Lietuvių kalbos tarmés*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1992, 76 tt.

lietuvis. Lietuviškai jis išmoko eidamas reformatų (kalvinų) kunigo pareigas Biržuose, Kėdainiuose ir kitur³. Kadangi ankstesnieji (XVI–XVII a.) Lietuvos kalvinų leidiniai rēmėsi vidurio aukštaičių tarme (daugiausia Kėdainių apylinkių šnekta)⁴, tad ir jis, versdamas iš graikiškojo originalo testamentą, laikėsi šios tarmės pagrindinių ypatybų. Tai rodo, iš vienos pusės, dažnai rašomas *ł* prieš [e], [ē] balsius, o iš antros – reguliarai vartoamos lytys su tautosilabiniais [am], [an], [em], [en] ir nosiniais [a], [ę]: a) praet. 3 *ißaukłeo* Pov. 1. Tim. 5, 10, *ißleide* Ap. d. 4, 23, g. pl. *łantū* Ap. d. 27, 44, n. sg. *łetas* Jok. 1. 1, 9, *pałaiſtuwe* I Pov. 1. rym. 7, 3, *saułe* Jon. apr. 6, 12, g. pl. *ußaktū* t. p. 21, 17 ..., b) inf. *samdit* Mat. 20, 1, n. sg. *wamždis* I Pov. 1. kor. 14, 7, praep. *ant* Mat. 7, 26, n. sg. *paſkandintas* Mork. 16, 16, a. sg. f. *kempinę* Mat. 27, 48, imper. 2 sg. *perženk* Mat. 5, 27 ..., c) a. sg. *gałwą* Mat. 13, 20, *mieſtą* Ap. d. 21, 5, *drobę didę* t. p. 10, 11, *tulibę* Mork. 9, 14...

Tačiau reikia neužmiršti, kad S. Bitneriui vertimo darbe dar talkininkavo Jonas Božimovskis jaunesnysis (gyvenęs Kėdainiuose, Vilniuje ir kitur)⁵ ir Frydrichas Šusteris (RP kunigas, dirbęs Büdviečiuose)⁶. Šie talkininkai, be abejonių, taip pat yra palikę savo pėdsakus vertimo kalboje, ypač pastarasis. Vaclovas Biržiška rašo, kad „Didesnę vertimo dalį atliko pats Bitneris, kiek jam padėjus Jonui Božimovskiui jaunesniajam ir Mažajai Lietuvai pritaikius P. Z. Šusteriui“⁷. Kiek ir kaip yra prisdėjės prie 1701 m. „Naujo Testamento“ vertimo bei redagavimo J. Božimovskis, tuo tarpu nieko konkretaus negalima pasakyti. Bet apie F. Šusterio, kurį Liudvikas Réza vadino „revizorium“ (Revizor)⁸, kalbinį redagavimą ši tą galima spręsti jau iš jo paties lietuviškosios pratarmės, pridėtos prie vertimo. Cia jis rašė: „O kadangi Lietuwnikai didžios Lietuviškos žémės nekurius dáiktus tokeis žódžeis ißkalba / kokiū Liutuwninkai Karališkoje Prussoje tame ißmáname newartoja / tada toteley skijru padárem / ir žodžius Lietuwnikū Karališkoje Prussoje irakinom ſitokiomis žijmemis () kaip ant pawéikſlo: Didžios Lietuwas Lietuwnikai ſako: Giria stow ore; bet Karališkos Prussoſ Lietuwnikai kalba: Puſcia stow lauké“⁹.

Iš šios citatos išryškėja, kad F. Šusteris, norėdamas padaryti vertimo kalbą prieinamesmę RP žmonėms, prie tam tikrų vertimo žodžių lenktiniuose skliauteliuose priraše šiam kraštui įprastesnias atitikmenis, pvz.: g. sg. *alijwos* (aliejaus) Luk. 10, 34, part. cont. *elgdamasis* (ubagáudamas) Mork. 9, 46, praes. 3

³ Biržiška V. *Aleksandrynas* 1, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1960, 356.

⁴ Palionis J. *Ten pat*, 71–79.

⁵ Biržiška V. *Ten pat*, 1, 357.

⁶ Biržiška V. *Aleksandrynas* 2, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1963, 15.

⁷ *Ten pat*, 1, 357.

⁸ Rhesa L. *Geschichte der litauischen Bibel*, Königsberg, 1816, 30.

⁹ *Novum Testamentum lithvanicum. Naujas testamentas Lietuviškas...*, Karalauczuje, 1701, pratarmė.

ißdergia (nečiųtą daro) Mat. 15, 11, *lingûdami gálwomis* (kratijdam i gálwas) Mork. 27, 39, *nutranke jam* (apjûke jî) t.p. 27, 44, g. sg. *piłwo* (ſkilvio) Pov. 1. Tim. 5, 13, *sãsparos* (kampinis akmû) Mork. 12, 10. Jau iš šių pavyzdžių matyti, kad F. Šusteris nesiribojo vien leksikos atitikmenimis: kartais drauge su atskiru žodžiu prirašymu jis buvo priverstas pakeisti ir sintaksinę konstrukciją, be to, vietoj vieno žodžio įrašyti sinomišką (RP būdingesnį) žodžių junginį. Taip pat yra pagrindo manyti, kad derindamas vertimo kalbą prie prūsinės vartosenos F. Šusteris galėjo pakeisti ir kai kurias fonologijos, morfologijos lytis, juoba kad daugeliu atvejų prie prūsinės buvo priderinta ir 1701 m. testamento rašyba. Tačiau nustatyti, kiek ir kokių pakeitimų šiuose lygmenyse jis galėjo padaryti, o tuo pačiu prisidėti ir prie tam tikros fonologinių bei morfologinių lyčių įvairovės atsiradimo testamento kalboje, neturint rankraščio, neįmanoma. Galima tiktais konstatuoti tokios įvairovės egzistavimą ir hipotetiškai pasvarstyti jos atsiradimo priežastis.

§ 4. Fonologinių ir morfologinių lyčių įvairavimas Bitnerio teste. 1701 m. testamento fonologinių bei morfologinių lyčių įvairavimą rodo tokie faktai:

a) retkarčiais pasitaikantis [uo] ir [o] kaitaliojimasis, ypač žodžių šaknyse bei kamiengaliuose, plg. praet. 3 *laidûjo* Ap. d. 8, 2, adv. *namûp* Mork. 5, 19, praes. 3 *putûja* t. p. 9, 18, Luk. 19, 29, a. pl. m. *raudûjančius* Mork. 5, 38 ... ir: praes. 3 *baltoja* Jon. 4, 35, part. cont. *ißwažiódamas* Mat. 25, 14, d. sg. m. *łobam* Mork. 9, 43, n. sg. *wienolika* Mat. 28, 16 ...;

b) palyginti dar retesnis [ie] ir [é] kaitaliojimasis: a. sg. m. *mießtą* Luk 14, 35 || i. sg. m. *méßtu* t. p. 13, 8, d. pl. f. *padangiems* t. p. 17, 24 || *giminems* Mat 24, 14 ...;

c) palyginti retas [o] ir [a] kaitaliojimasis nekirčiuotoje žodžių galūnėje: praet. 3 *áugo* Ap. d. 19, 20, *buwo* Mork. 6, 44, praes. 3 *kłauſo* Luk. 8, 8 ...¹⁰ ir: praes. 3 *dáža* Mat. 26, 23, *kába* t. p. 22, 40, ne *žína* Mork. 13, 32...;

d) dažnokas sutrumpėjusių lyčių (su numestais trumpais galūniniais -e, -i) ir atitinkamų nesutrumpėjusių kaitaliojimasis, plg.: in. sg. f. *antroj' dienoj'* Mork. 11, 12 *wifsoj' Błowej'* Luk. 12, 27 ... ir: *girioje* Mat. 3, 1, *łaiweje* t. p. 4, 21; imper. 2 pl. *dûkit* Mat. 10, 8, *eikit* t. p. 10, 6 ... ir *apfakijkite* t. p. 10, 7, *gijdikite* t. p. 10, 8...; inf. *dût* t. p. 10, 34, *rugot* (bart) t. p. 11, 20... ir *elgetáuti* (*ubagáuti*) Luk. 16, 3, *tuſkénti* Ap. d. 12, 16;

e) retkarčiais pasitaikantis lyčių su „judriuoju“ [a] ir be jo kaitaliojimasis: n. sg. m. *wienas* Mat. 20, 21 || *ne wiens* t. p. 10, 29, *kałbédamas* t. p. 26, 42, *mokýdamas* t. p. 26, 55, *norédamas* t. p. 1, 19 || *kalbédams* Mat. 26, 48, Luk. 9, 38; 22, 9 ...

¹⁰ Preteritinėse lytyse reguliariai rašomas -o.

Šitokių (ir kitokių) fonologinių bei morfologinių lyčių įvairavimą galima vi-saip aiškinti. Visų pirma, jau minėtu noru suderinti dvi (kiek skirtingais tarmi-niais pagrindais paremtas) rašomosios kalbos atšakas. Bederinant jas galéjo likti ir nesuvienodint Tam tikrų fonologinių bei morfologinių lyčių. Antra, tam tikra dalis tokių gretynių galéjo būti paveldėtos iš ankstesnių raštų (kaip minė-ta, jų būta ir D. Kleino gramatikose).

Pagaliau trečia, šiek tiek gretynių galéjo rastis ir dėl vertėjų ar redaktorių individualaus požiūrio į tam tikras lytis, spaustuvės kaltės ir kt. priežasčių. Bet, apskritai imant, 1701 m. testamento kalba tarminio pagrindo atžvilgiu daug kuo nesiskyrė nuo XVIII a. prūsinės rašomosios kalbos. Tai lémē ne tik vidurio ir vakarų aukštaičių tarmių artumas, bet ir sąmoningos pastangos derinti šias tar-mes.

§ 5. Gr̄žimas prie kleiniškųjų normų 1727 m. testa-mene nte. Suprantama, dar artimesnis ankstesnei prūsinei rašomosios kalbos tradicijai, nuo J. Rézos laikų besirėmusiai vien prūsų vakarų aukštaičių šnekto-mis, buvo Jono Kvanto (Quandt, 1686–1772) iniciatyva parengtas 1727 m. „Nau-jas Testamentas“. Jame atsisakyta tarmių derinimo idėjos ir gr̄žta prie kleiniš-kuju normų, nes 1701 m. leidimas neįtiko RP lietuviams kalbos atžvilgiu ir buvo vadinamas „kėdainiškiu“¹¹.

1727 m. leidimą iš pradžios rengė Tilžės kun. Reinholdas Rozenbergas ir Gumbinės kun. Kristupas Rebentišas, o šiems mirus (1724 m.) – Ragainės kun. Hiobas Naunynas ir Valtarkiemio kun. Pilypas Ruigys¹². Visi jie, išskyrus pastarajį, buvo ne lietuviai, bet, matyt, neblogai pramokę lietuviškai, jeigu jiems bu-vo pavedtas toks darbas. Be abejonės, iš jų geriausiai lietuviškai mokėjo Pil. Ruigys, kuriam lietuvių kalba buvo gimtoji ir kuris, kaip manoma, daugiausia prisidėjo prie 1727 m. leidimo redagavimo¹³.

Dar 1930 m. Vac. Biržiška yra pažymėjęs, kad šie žmonės tiktais taisė 1701 m. vertimą, labiausiai stengdamiesi priartinti pastarajį prie vokiško vertimo, ir tam reikalui kiek pasinaudojė J. Bretkūno rankraščiu ir 1625 m. J. Rézos psalmynu¹⁴. Toki pat tvirtinimą jis yra pakartojęs ir 1953 m.¹⁵ Iš tikrujų tų dviejų „Nau-jo Testamento“ leidimų palyginimas remia V. Biržiškos tvirtinimą dėl to, kad 1727 m. leidimo rengėjai ne iš naujo vertė, o tiktais taisė Bitnerio vertimą. Abe-juose leidimuose galima rasti nemaža visiškai sutampančių tekstų, nors įvairių

¹¹ R h e s a L. *Geschichte der litauischen Bibel*, 28.

¹² Tēn pat, 33.

¹³ Biržiška V. *Aleksandrynas* 2, 21.

¹⁴ Biržiška V. *Lietuviškų knygų istorijos bruozai*, Kaunas: Spaudos fondas, 1929–1930, 70.

¹⁵ Biržiška V. *Senųjų raštų istorija* 1, Chicago, 1953, 151.

kalbos skirtybių juose taip pat apstu.

Nesileidžiant į detalesnę tą skirtybių analizę, čia bus iškeliamos aikštėn tik tos, kuriose atispindi taisymų tarminis pagrindas, 1727 m. leidimo rengėjų pastangos suvakarietinti vidurietiškas 1701 m. leidimo lytis.

Fonetikos lygmenyje bene ryškiausiai tokias pastangas rodo vidurietiškųjų lyčių su kietuoju [ł] prieš [e], [è] keitimą vakarietiškosiomis be to kietojo pribalsio, plg.: part. cont. *gailėdams* BT Mat. 27, 3 ir praet. 3 *gailėjos* KNT t. p., adv. *Kołay* BT Jon. 9, 5 ir *Koley* KNT t. p., *iki Biołay* BT Jon. 5, 17 ir *ikbioley* KNT t.p., praet. 3 *pūle* BT Jon. 11, 32 ir *pūle* KNT t. p., G. pl. *turkłelû* BT Luk. 2, 24 ir *Kurkłelû* KNT t.p. Apskritai grafema Ł 1727 m. leidime yra retas reiškinys, rodantis šio leidimo rengėjų norą atsiriboti nuo Bitnerio testamento ne tik fonologija, bet ir grafika (kur ne kur pasitaikantis Łgalėjo atsirasti dėl neapsižiūréjimo ar spaustuvės kaltės, pvz. *Karalytę* KNT Jon. 3, 5).

Kitas, taip pat lengvai pastebimas fonetinio pobūdžio keitimas – lyčių su „judriuoju“ [a] trumpinimas, plg: n. sg. m. *gywas* BT Jon. 4, 51 > *gyw's* KNT t. p., part. cont. *mokjamas* BT Mat. 26, 55 > *mokidam's* KNT t. p., n. sg. m. *famdininkas* Jon. 10, 13 > *Samdinink's* KNT t. p., *swietas* BT Jon. 3, 17 > *Swiet's* KNT t. p., *wienas* BT Jon. 6, 71 > *Wien's* KNT t. p. ... Kaip matyti, „judriojo“ [a] išleidimas 1727 m. testeamente reguliariai grafiškai žymimas apostrofu, kuris ypač dažnai buvo vartojamas tam pačiam reikalui jau 1685 m. J. Rikovijaus giesmyne. Ar visais tokio keitimo atvejais buvo atsižvelgiama į vad. „striukiškųjų“ RP šnekų tarimą, ar čia remtasi daugiau ankstesniaja šio krašto giemynų tradicija, dabar sunku pasakyti.

Morfologijos lygmenyje vakarietinimo pastangas gali rodyti tariamosios nuosakos 1 asmens formų su -čia keitimas formomis su -čiau (plg. *gérćia* BT Mat. 26, 53 > *gérćiau* KNT t. p., *ißpildičia* BT Jon. 4, 34 > *ißpildičiau* KNT t. p., *trokßćia* BT Jon. 4, 15 > *trokßćiau* KNT t. p. ... Tačiau dėl tokio keitimo reikia pridurti, kad jis nėra neginčytinas vakarietinimo rodiklis. Visų pirma todėl, kad formos su -čia buvo vartojamos XVI–XVII a. ne tik vidurietiškosios atšakos (kédainiškių), bet ir RP autorių (greta -čio ir palyginti retesnių formų su -čiau). D. Kleino gramatikų paradigmose jos buvo iškeltos net į pirmą vietą (*regēćia* || *regēćiau* GL 109, *żinnoćia* || *ćiau* t.p. 115...). Hipotetiškai skiriant -čia > -čiau prie vakarietinimo atvejų, turima galvoje tai, kad formos su -čiau ypač reguliariai buvo vartojamos iš pietinės prūsų vakarų aukštaičių srities („baltsermėgių“) kilusių autorių raštuose (pvz., K. Donelaičio raštuose pastebėtos tiktai su -čiau).

Sintaksės lygmenyje vakarietinimo pavyzdžiu gali eiti iliatyvo gana reguliarus keitimas prielinksnine „i+galininkas“ konstrukcija, plg.: *kurioſna tikta* *namūſna* BT Luk. 9, 4 > *kur i kokius Nammus* KNT t. p., *karoblin* Bt Luk. 17, 27 > *i Akrutą* KNT t. p., *rankoſna* BT Jon. 3, 35 > *i Rankas* KNT t. p. D. Kleino GL iliatyvas ir „i + galininkas“ konstrukcija buvo apibūdinti kaip tam tikros gretybės ir net buvo suteikta pirmenybė iliatyvui, kaip „elegantiškesnei“

raiškos priemonei¹⁶. Tačiau tokios pirmenybės suteikimas gramatikoje konkrečiau nemotyvuotas. Galimas daiktas, kad čia nemaža svérė stilistinis požiūris: D. Kleinui, išgarsėjusiam ano meto religinių giesmių vertėjui bei kürėjui, iliavas galėjo rodytis ne tik trumpesnė, bet ir skambesnė krypties reiškimo priemonė. Manyti, kad pirmenybės suteikimas iliavui buvo nulemtas didesnio jo paplitimo RP vakarų aukštaičių (ypač pietiečių) tarmėje, nėra tvirto pagrindo: tam prieštarauja, be kita ko, jau nuo XVII a. pabaigos pastebima tolydinė „i + galininkas“ konstrukcijos visuotinio įsigalėjimo RP raštuose tendencija (ši konstrukcija vyravo ir K. Donelaičio raštuose).

Bene lengviausia nustatyti vakarietinimo atvejus leksikos lygmenyje, nes 1701 m. testamente tekste lenktiniuose skliautuose, kaip minėta, buvo įrašyta nemažai vakarietiškų (tiksliau, prūsinei rašomosios kalbos atšakai būdingesnių) žodžių, kurių didžioji dalis perkelta ir į 1727 m. leidimą, atsisakius Jame „kėdai-nietiškų“ atitikmenę. Leksikos vakarietinimo pavyzdžiais šiame leidime galima laikyti tokius perkeltuosius (atskliaustuosius) žodžius, kaip *drugys* [a. sg f. *kartinę* (drugi) BT Mat. 8, 14: i. sg. m. *Druggiu* KNT t. p.], *pūscia* [in. sg. f. *girioje* (puščoje) BT Mat. 3, 1: *Puščioje* KNT t. p.], *skaitytinė* [g. sg. f. *literos* (skaitijtines) BT II Pov. 1. kor. 3, 6: n. sg. f. *Skaitytine* KNT t. p.], *skūnė* [a. pl. *klūnus* (skunes) BT Luk. 12, 18: *Skunes* KNT t. p.], *ubagauti* [inf. *elgetauti* (ubagauti) BT Luk. 16, 3: *ubbagauti* KNT t. p.], *vartai* [*broma* (wartai) BT Mat. 7, 13: *Wartai* KNT t. p.] ir kt.

Tačiau leksikos vakarietinimas nesiribojo vien tik skliauteliuose įrašytų žodžių perkėlimu į 1727 m. leidimą: nemažai ir šiaip vakarų aukštaičiams neįprastų žodžių Jame buvo pakeista įprastesniais šios tarmės atstovams, o ypač labiau paplitusiais ano meto prūsinės rašomosios kalbos vartosenoje. Pavyzdžiui, 1701 m. testeamente pavartotas *gerdas* Mork. 13, 7 buvo pakeistas 1727 m. leidime į *šauksmą, gydytojas* Luk. 5, 31 – į *liekorių, idant* Jon. 11, 57 – į *jéib, iškala*, „mokykla“ Ap. d. 6, 9 – į *šūlę, palaikis* Mork. 2, 21 – į *seną, veizdėti* Ap. D. 3, 5 – į *žiūréti, žūklavimas* Luk. 5, 4 – į *valksmas*.

Taigi vakarietinimo atvejų pastebima visuose 1727 m. „Naujo Testamento“ kalbos lygmenyse. Ir tai rodo šio testamento rengėjų pastangas padaryti jo kalbą suprantamesnę RP skaitytojui, artimesnę ankstesnei kleiniškajai tradicijai. Kur ne kur pasitaikantys nukrypimai nuo tos tradicijos gali būti paaškinami tiek rengėjų individualiomis pažiūromis į atskirus kalbos reiškinius, tiek ir jų noru respektuoti įvykusius pakitimus RP lietuvių rašomosios kalbos vartosenoje pokleiniškuoju laikotarpiu.

Dažnokai 1727 m. testeamente pasitaiko taip pat [o] ir [uo], [ē] ir [ie] suplakimo atvejų, plg.: a) inf. *dūwanoti* II Petr. 1. 1, 4, *žwejuti* Jon. 21, 3 ir *lingoti* Pov.

¹⁶ Žr. *Pirmaoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, 257.

1. efez. 4, 14; g. sg. m. *Gūdo* „godumo“ Pov. l. rym. 1, 29 ir a. pl. m. *Loðus* „luošus“ Mat. 15, 30; in. pl. *wiffüse Daiktoſe* I Pov. l. tes. 5, 18 ir *wiffüſe Wietuſa* I Pov. . Tim. 2, 8 ...; b) n. sg. m. *Snégas* Jon. apr. 1, 14 ir g. sg. f. *Giedos* Jud. l. 1, 22; a. pl. f. *Jawénas* „ražienas“ I Pov. 1. kor. 3, 12 ir n. pl. m. *Mieneſei* Jon. 4, 35 ... Šitokie suplakimai, be abejonės, yra jau tiesioginis prūsų aukštaičių šiauriečių šnekto atspindys.

§ 6. 1735 m. „Naujo Testamento“ kalbos ypatybės. Nuo 1727 m. leidimo mažai kuo tesiskiria ir 1735 m. „Naujo Testamento“ kalba. Tai ir suprantama: pastarajį rengę H. Naunynas ir Pil. Ruigys, kurie daugiausia buvo prisidėję prie 1727 m. leidimo redagavimo. Šių dviejų leidimų skirtybės dažniausiai ribojasi rašybos ir fonetikos lygmenimis, nors retkarčiais pasitaiko ir tam tikrų morfologijos, sintaksės, leksikos pakeitimų. Pavyzdžiui, 1727 m. leidime dažniau rašomi didžiosiomis raidėmis bendriniai daiktavardžiai, daugiau tame aliatyvų, adesivų, kurie 1735 m. leidime neretai jau pakeisti prielinksnių konstrukcijomis, daugiau senoviškesnių sakinių modeliu.

§ 7. Stengimasis laikytis „grynosios“ tarmės 1735 m. biblijoje. 1735 m. buvo išleistas ir Senojo testamento vertimas, kuris drauge su „Nauju Testamentu“ apėmė visą bibliją „Biblia, tai efti Wiffas Sžventas Raštas Seno ir Naujo Testamento...“) Kaip matyti iš vokiškos Jono Kvanto prakalbos, pridėtos prie šio pirmojo visos biblijos leidimo, be H. Naunyno ir Fil. Ruigio, Senajį testamentą dar vertė Kristupas Štimeris, Abraomas Liuneburgas, Fabijonas Kalau, Adomas Pilgrimas, Kristupas Šperberis ir du Adomai Šimelpenigiai (vyresnysis ir jaunesnysis), o visą vertimo darbą prižiūrėjo Jonas Berentas ir Petras Milkus (šedu skiatė ir korektūrą).

Šitokios nemažos žmonių grupės parengtas vertimo rankraštis kalbos atžvilgiu negalėjo būti visiškai vienodas, juoba kad vertėjai buvo kilę iš įvairių, tarmisskai daugiau ar mažiau skirtingų vietų (pvz., H. Naunynas buvo gimęs Ragaičių, P. Milkus – Tilžėje, K. Štimeris – Išrutyje, A. Liuneburgas – Gumbinėje, bet ilgą laiką dirbęs Klaipėdoje)¹⁷. Vis dėlto kokio didesnio kalbos skirtumo ne tik tarp atskirų Senojo testamento dalių, bet ir tarp Senojo ir Naujojo testamento nematyti 1735 m. leidime. Tai, be abejonės, daugiausia nulémė šio leidimo rengėjų, ypač redaktorių (visų pirma įsrutiškio J. Berento) stengimasis laikytis ankstesnės – kleiniškosios tradicijos, nuo kurios buvo nukrypta S. Bitnerio testeamente, ir tos tradicijos pagrindu suvienodinti leidimo kalbą.

Kad 1735 m. leidimo redaktoriai iš tikrujų neignoravo ankstesnės (ne tik kleiniškos, bet ir prieškleiniškos) tradicijos, galima spręsti tiek iš jau minėtos J. Kvanto prakalbos, kurioje rašoma apie J. Bretkūno ir S. Chilinskio biblijų ver-

¹⁷ Biržiška V. Aleksandrynas 2, 10 ir t.

timus, tiek ypač iš jo 1730. I. 3 pranešimo RP valdžiai apie naujojo leidimo rengimo eigą. Tame pranešime nurodyta, kad naujajam leidimui naudotasi ir J. Bretkūno biblijos vertimu (iš jo buvę perimti vėjų pavadinimai), tačiau daug naudos iš to neturėta. Neturėta dėl to, kad J. Bretkūnas savo vertime rēmėsis Labguvos tarme, kuri „gryniems“ Įsruties, Ragainės ir Tilžės apskričių lietuviams buvusi ir nesuprantama, ir nepriimtina: „Sie [t.y. J. Bretkūno vertimas, – J. P.] ist aber nach der Labiauschen Mundart, so mit der Curischen Sprache verbunden ist, geschrieben; daher sie auch von den reinern Littauern ir der Insterburg-Ragnit-und Tilsitschen Aemtern, die doch die weitläufigsten sind, weder verstanden noch angenommen werden kann und einer durchgängigen Verbesserung von Wort zu Wort bedarf.“¹⁸

§ 8. Pietietinimo tendencija 1755 m. biblijos leidime, A. Pilgrimo, K. Lovyno, V. Régés vertimuoose. Tarminio pagrindo atžvilgiu nuo 1735 m. leidimo iš esmės nesiskiria Adomo Šimelpenigio, jaunesniojo (1699–1763), parengtas ir 1755 m. išspausdintas naujas visos biblijos leidimas. Tai ir suprantama: šis leidimas faktiškai buvo tiktais kiek paredaguootas ano variantas. Tačiau tame vis dėlto pastebima tendencija redaguojant labiau supietietinti kalbą. Pavyzdžiui, kur ne kur 1735 m. leidime pasitaikančios beafrikatės lytys čia keičiamos afrikatinėmis (plg.: adv. *apstey* B¹ I Moz. 3, 10 > *apβczej* B²; part. act. n. sg. f. *pagimduſi* t. p. > *pagimdžuſi*; *pamatuſi* t. p. > *pamacžuſi*; praes. 3 *uffigeid* IV Moz. 14, 26 *uffigeidž*), „striukiškosios“ veiksmažodžių esamojo laiko 3 a. lytys – „nestriukiškomis“ (plg.: *banda* B¹ Job. 4, 2 *bando* B²; *barſta* Ps 15, 7 *barſto*; *klaufa* Mork. 4, 9 *klauso*; *walga* t. p. 14, 18 *walgo*). Pietietinimo tendenciją gali rodyti ir kai kurių 1735 m. leidimo žodžių keitimasis (pvz.: adv. *apsukai* Sal. pam. 9, 14 > *aplink*, *ißkiew* Jon. 11, 14 > *áißkiew*, fut. 1 sg. *pabengſu* Rüt. 3, 2 > *pabaigſu*, g. sg. m. *pakalo* Iz. 30, 6 > *nugarôs*, g. pl. *pawerſmû* Job. 8, 2 > *Baltinnû*). Sprendžiant iš didžiajame Lietuvų kalbos žodyne (LKŽ) pateiktos šių žodžių lokalizacijos, taip pat iš K. Donelaičio raštų (DR), vakarų aukštaičių pietiečių šnekoms turėjo būti būdingesni 1755 m. leidimo pakaitai.

Vakarietiškos pietietiškos lytys vyrauja ir Adomo Pilgrimo, Įsruties kunigo, išverstuose J. Hübnerio bibliinių istorijų aiškinimuose „Jßkirſtyti [...] Nuffidawimai Jß Séno bey Naujo Testamento...“ (1742). Čia daugeliu atvejų vartoja- mos pilnosios galūnės, išskyrus vardažodžių -as, kuri neretai prūsiniams raštams būdingu apostrofiniu būdu trumpinama: n. sg. *Adom's* 15, 20, *Pon's Diew's* 57, 5, *wert's Daikt's* III, 15, *wiens nelab's* 15, 21... (nors pasitaiko ir: *Diewas* 77, 2, *Welinas* 12, 18, *Wyras* 48, 18...). Esama šiame vertime šiek tiek ir *uo/o*,

¹⁸ Falckenbach V. *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer*, Königsberg und Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1941, 238.

ie/é maišymo atvejų, plg.: adv. *Namū* 66, 2; 122, 8, in. pl. *Nammūse* 193, 9, g. pl. *Ūbkū* 48, 10, praet. 3 *liepe* 70, 5, d. sg. *mielam* 103, 30... ir in.pl. *Pellenose* 182, 15, n. sg. *Oþka* 191, 15, inf. *Blubbotti* 48, 21, n. sg. *bédna* 158, 2, praet. 3 *kwéte* 161, 11, *kweſdino* 187, 2, a. sg. *Karalénę* 145, 5; 160, 3...

A. Pilgrimui kai kieno (pvz., A. Harnocco) priskiriamas ir Chr. Langhause no knygos vertimas „Trumpas ir práſtas Ißguldimas wiffû [...] Ewangeliu“ (1750). Tačiau Vac. Biržiška, remdamasis J. Bertoleičiu ir Pil. Ruigio žodyno prakalba, manė, kad Pilgrimas vertimą tiktai taisęs, o gal ir baigęs versti¹⁹. Šiaip ar taip, vertime pateikti klausimų ir atsakymų forma evangelių aiškinimai kalbos atžvilgiu ryškiau nesiskiria nuo „Nusidavimų“, o evangelių tekstai bemaž visiškai sutampa su 1735 m. biblijos tekstais (tik kai kur pastaruosiuose vartojamas jungtukas *ir* pakeistas *o* ar šiaip koks kalbos, rašybos mažmožis pakoreguotas, pvz., neretai biblijoje mažaja raide parašyti daiktavardžiai „Ißguldymuose“ rašomi didžiaja).

Kiek skiriasi nuo A. Pilgrimo vertimų Kristijono Lovyno (1721–1783) vertimo „Ewangeliškas Malonės = Dawadas“, išleisto 1768 m., kalba. Skiriasi daugiausia tuo, kad Jame dažniau vartojama „striukiškų“ lyčių. Ypač dažnai čia išmetamas „judrusis“ [a], kartais ir [i] vardažodžių bei įvardžių galūnėse (pa-prastai tas išmetimas žymimas apostrofu): n. sg. m. *Daikt's* IV, 22, *ger's* 23, 25, *kur's* IX, 13, *kalt's* 24, 13, *man's* 135, 2, *piln's* 70, 30, *Stal's* 46, 32, *Bok's* ir *tok's* XII, 10–11, *Wyr's* 21, 29, *warging's* 64, 23 ... Neretai numetami taip pat trumpieji galūniniai [a], [e] veiksmažodžių esam. laiko 3 a. lytyse: *gaun'* 44, 34, *myl' X*, 23, *ne nor V*, 4, *pawyd'* 71, 18, *reyk XI*, 26, *ne futar* 63, 12, *tikk'* 22, 10, bet ir: *jaucža* 41, 22, *faka* t. p., *alksta* ir *trokþta* 51, 10. Rodos daugiau K. Lovyno vertime pasitaiko ir [uo] / [o], [ie] / [é] maišymo atvejų, plg.: praes. 1 sg. *atbýju* 121, 34, in. pl. f. *dwaſiþkúſa* *Béðúſa* 57, 37, n. sg. *Gúdas* 129, 17, *Úda* 52, 13, *Úras* 91, 21, inf. *wartútí* 50, 4... ir inf. *dejoti* 116, 5, *didžotis* 114, 9, n. sg. m. *Loþas* 60, 2, a. pl. m. *raupſotus* 24, 35...; g. pl. *Griekú* 59, 2, g. sg. *nieko* 20, 4, *tiesós* 38, 14, n. sg. *praliets* 40, 4... ir n. sg. *bédnas* 44, 12, *Béſas* 35, 26, *Sžén's* „šienas“ 27, 26, a. sg. *Kétummą* 36, 20, *ſu Priségā* 70, 18...

Taigi K. Lovyno vertimo fonetika yra šiek tiek šiaurietiškesnė už A. Piligrimo. Tam galbūt galėjo turėti įtakos jo darbas Klaipėdos krašte (Katyčiuose, Plaškiuose, Klaipėdoje, Kretingaleje), nors apskritai negalima sakyti, kad jo vertimo kalba remiasi vakarų aukštaičių šiauriečių šnekta (dvibalsių vienabalsinimo atvejų joje bemaž nepasitaiko: esu pastebėjęs tik g. sg. *Awinačio* 144, 17, i. pl. *Jaunikaczeis* 124, 10–11 ir *Waikaczeis* 124, 10).

Nuo A. Pilgrimo ir K. Lovyno raštų tarminiu pagrindu iš esmės nesiskiria ir 1788 m. pasirodę dvi Vilhelmo Régés (Regge) verstos knygės: „Mokſtas Pamokinnimo ant gero wartojimo Laukininkams ...“ ir „Skaitimo Knygėles ant

¹⁹ Biržiška V. Aleksandrynas 2, 64.

wartojo Laukininkams...“. Jose tiktai dažniau išleidžiamas „judrusis“ [a] var-
dažodžių bei įvardžių galūnėje -as ir numetami trumpieji balsiai įvairiose veiks-
mažodžių nekirčiuotose galūnėse, pvz.: a) n. sg. *Darb's* RM 5, 18, *Burs* „bū-
ras“ RS 41, 12, *kalts* RM 23, 15, *Sens* t. p. 21, 28, *S̄gwents Rābts* t.p. 27, 19–
20, *kur's* t.p. 6, 28, *Jauns papraſts, sens atraſts* RS 56, 9 (toks 20-jo pasako-
jimo pavadinimas), *budams* RM 15, 25, *mylim's* t. p. 2, 31..., b) praes. 3 *atliek*
RM 18, 8, *grauden'* t. p. 18, 17, *yr'* t. p. 1, 3, *meld'* RS 27, 26, *werk* t. p. 22,
25..., *gal* RM 2, 22, *gird'* t. p. 23, 28, *pen* t. p. 35, 26, *reg* RS 23, 3, *ſtow'* RM
17, 14..., inf. *but'* RM 2, 21, *miſflyt'* t. p. 1, 5... Tačiau didesnio nuoseklumo
galūnių trumpinime nematyti: neretai pagrečiui pavartojama tokia pat lytis su
sutrumpinta ir su nesutrumpinta galūne, plg.: n. sg. *Diew's* RM 7, 13 ir *Diewas*
t. p. 7, 18, *jauns ar fennas* t. p. 161, 18, *gyws* t. p. 9, 20 ir *gywas* t. p. 11, 28,
praes. 3 *myl* t. p. 29, 9 ir *myli* t. p. 29, 4.

Dažnesnis galūnių trumpinimas veikiausiai atsiradęs dėl tilženų šnektoſ ita-
kos, nes V. Régė 23 paskutiniuosius savo gyvenimo metus buvo kunigas Tilžėje
(mirė 1791)²⁰. Šios šnektoſ itaka galima aiškinti ir ne visai retai pasitaikančius
uo/o ir *ie/é* maišymo atvejus, plg.: praes. 3 *melloj'* RM 25, 2, inf. *mellot'i* t.
p. 44, 3 ir praet. 3 *wartuojo* t. p. 173, 13, inf. *wartuti* t. p. 129, 13, in. pl. *wiffūſne*
dalykoſe t. p. 82, 23, *wiffūſe mokfloſe* RS 20, 21–22, *Bittoſe Kudikoſe* t. p. 65,
17, *užauguſoſe Metoſe* t. p. 58, 60..., n. sg. *bédnas* RS 46, 13 ir in. sg. *Giedojo*
t. p. 38, 3, n. sg. *Tews* RM 12, 4 ir *Diew's* t. p. 7, 13, in. sg. *žede* „žiede,
žydéjime“ t. p. 33, 16 ir g. sg. *žiemos* t. p. 18, 5²¹. Tačiau sakyti, kad šitokio
maišymo atsiradę tiktai dėl tilženų šnektoſ itakos, nėra tvirto pagrindo. Kita
priežastis, bene daugiausia sąlygojusi *uo/o* ir *ie/é* maišymą, – ta, kad V. Régei
lietuvių kalba nebuvoſi gimtoji ir jis gerai neskyrė ne tik /uo/, /o/ ir /ie/, /é/
fonemų, bet ir giminių. Todėl tokiuose junginiuose, kaip *Bittoſe Kudikoſe*,
pirmuſe dienuſe, daiktavardį *kūdikis* jis galėjo laikyti esant moteriškosios,
dieną – vyriškosios giminės. O giminės kategorijos painiojimo atvejų minėtose
jo knygelėse neretai pasitaiko (pvz.: *wienoje Rytoje* „vieną ryta“ RM 14, 2–3,
tą graſu giesme t. p. 23, 22–23, i. pl. *aßarais žerrejo* t. p. 124, 32, *tikrrus*
Sefferus t. p. 125, 24, g. sg. *funkios prakaitos* RS 44, 5).

Sporadiškai V. Régės knygelėse sušmēžuoja ir viena kita lytis su *a* vietoj *ai*:
a. pl. *daktus* RS 18, 1; 28, 18, n. sg. *Mergate* t. p. 47, 21, v. sg. *mammate* 48,
4; 11 (ši pastaroji visai nekelia abejonių dėl jos autentiškumo, nes ji pavartota
dialoge). Tačiau ryškiau dvibalsio [ai] monoftongizacija neatsispindi tose pras-
ta, gausybės nelietuviškų žodžių ir ypač sintaksinių konstrukcijų kupina kalba
išverstose V. Régės knygelėse.

²⁰ Biržiška V. Aleksandrynas 2, 99.

²¹ Rašmuo é V. Régės retai vartojamas, todėl sunku pasakyti, ar jo vietoj randamas *e* žymi
paplatėjusį balsį, ar tai tik grafikos dalykas.

§ 9. Kleiniškosios tradicijos tėsimas giesmynuose.
Kalbant apie rašomosios kalbos ir tarmių santykį RP, negalima išleisti iš akių ir giesmių, nors šis bažnytinis poezijos žanras turi savo sepcifinių ypatybų, darančių tą santykį ne tokį ryškų kaip prozos tekstuose. Dėl giesmių žanrui būdingos ritmikos bei intonacijos jų tekstuose tarminės ypatybės paprastai būna labiau suniveliuotos, be to, giesmių tekstuose daugiau pasitaiko inovacinių kalbinės raiškos priemonių.

XVIII a. RP pasirodė nemažai giesmyňų, nes giesmių giedojimas, kaip žinoma, sudaro integralinę reformatų religinių apeigų dalį ir reformatų dvasininkai labai rūpinosi, kad nepritruktų ne tik lietuviškų biblinių tekstų, bet ir giesmyňų.

Jau 1705 m. Būdviečių kun. Frydrichas Šusteris išleido Jono Rikovijaus kiek paredaguotą bei išplėstą D. Kleino giesmyną „Naujos ... pagerintos Giesmju Knigos (1685 m.). Tačiau iš Kleino perspausdintose giesmėse didesnių kalbos pakeitimų nematyti. Kai kur Šusterio šiek tiek kitaip perredaguota viena ar kita eilutė (plg.: *Jog mane iß malónes* RG 170, 2 ir *Manę jog iß malones* ŠG 170, 2) ar skiriasi žodžių formos savo rašyba, ypač diakritiniais ženklais (plg. RG: g. sg. f. *kitrawônes* 170, 4, g. sg. m. *Dekawójimo* 358, 2, n. sg. m. *Bégunas* 317, 15, *gražus* 326, 15, praes. 1 pl. *gárbinam* 336, 9, n. sg. f. *ißardítta* 356, 3 ... ir ŠG: *kijtrawones* 170, 4, *Dekawojimo* 398, 2 *Begunas* 356, 24, *grážus* 366, 5, *garbinam* 375, 19, *ißardijta* 396, 3 ...). Taigi tarmės atžvilgiu F. Šusterio giesmynas labiau nenutolo nuo kleiniškųjų normų.

Remdamasis F. Šusteriu, naują giesmyno leidimą parengė ir 1732 m. išspausdino Išruties kun. Jonas Berentas; šis buvo dar pakartotas 1735, 1738, 1740, 1745 ir 1748 m. Kadangi pirmieji trys iš šių téra žinomi tiktais iš bibliografinių šaltinių, todėl apie jų kalbos ypatybes tuo tarpu nieko negalima pasakyti. O pastarujujų dviejų turimų leidimų palyginimas rodo, kad jie kalbos atžvilgiu niekuo nesiskiria: abu, matyt, remiasi ankstesniais, po F. Šusterio pasirodžiusiais leidimais ir yra susiję su kleiniškaja tradicija.

Be F. Šusterio ir J. Berento, lietuviškų giemynų XVIII a. pirmoje pusėje dar rengė Didlaukių kun. Fabijonas Glazeris. Iš bibliografinių šaltinių žinomi jo 1736 ir 1738 m. giesmyno leidimai. Neabejotinai jam priklauso ir 1748 m. pasirodžiusios „Kittos naujos Giesmes“, kurių parengėją rodo kriptonimas F. U. G. P. D. (= Fabijonas Ulrichas Glazeris Pastorius Dovydėlių) ir kurios buvo išleistos jau 1745 m. Nors pastaruosiuose, t.y. 1745 ir 1748 m., leidimuose skiriasi ir giesmių numeracija, ir jų pateikimo vieta (pvz., 1745 m. leidime pirmoji giesmė yra „Ein Weter steiget auf“, o 1748 m. – „Gott sey Danck...“), tačiau patys tekstai, išskyrus tam tikrus rašybos mažmožius, sutampa. Tarminio pagrindo atžvilgiu jie taip pat remiasi kleiniškaja tradicija, t.y. juose vyrauja prūsų vakarų aukštaičių pietiečių tarmės lytys. Pavyzdžiui, juose išlaikomi žodžių gale nosinių balsių (tuomet turėjusių jau silpną nosinį rezonansą) ilgumai, taip pat nekirčiuotų balsių ilgumai galūnėse -o, -os, -é, -és: g. sg. m. *Karwélo* BG 127, 14, *Wélno* t. p. 77, 20, praet. 3 *atéjo* t. p. 127, 14, *mano* t. p. 46, 40, *sawo* t. p. 129,

24..., n. pl. f. *gillo* *Ronos* BG 53, 6, *Kojos* t. p. 155, 33, *Rankos* t. p. 56, 21..., n. sg. f. *Gerybe* BG 217, 27, *Malone* t. p. 137, 29, *Meile* t. p. 180, 34, *Zeme* GG² 51, 5, praet. 3 *Padáre* GG² 111, 7..., n. pl. f. *Giesmes* BG 188, 1, *Gerybes* GG² 43,31, *Lépsnélés* t. p. 83,16... Tiesa, galūnėse -é, -éš, kaip rodo ir čia pateikti pavyzdžiai, iš kleiniškosios tradicijos siaurasis [é] nebuvo žymimas tašku, bet tai dar nebūtinai atspindi sutrumpėjusį ar redukuotą balsį: čia veikiausiai yra rašybos, o ne tarmės dalykas (giesmynuose pasitaiko kartais atvejų ir su tašku, pvz.: n. sg. f. *Zolé* GG² 83, 32).

Tiek Berento, tiek Glazerio giesmynuose tiktais kur ne kur sporadiškai pasitaiko dvibalsiu [uo], liej suplakimo su [o], [é] atvejų, būdingų tilženų šnektais. Nebūdingas tūgiemynų kalbai taip pat „striukiškas“ tvirtapradžių [áu], [ái], [éi] dvibalsiu vienabalsinimas. Tačiau trumpujų galūninių balsių numetimas ir to numetimo žymėjimas apostrofu abiejų parengėjų giesmynuose yra labai dažnas reiškinys. Ir dažnas ne dėl to, kad giesmynų sudarytojai būtų rėmęsi striukių šnekta: rengdami giesmynus jie daugiau nusižiūrėjo į savo pirmatakų leidimus, be to, kartais dirbtinai trumpindavo žodžius ritmikos sumetimais. Todėl Berento ir Glazerio giesmynuose neretai greta sutrumpintos lyties vartojama ir nesutrumpintoji, pvz.: Mano Jézus *gyw's* yra, *gywas* taipojau aš bušu BG 70, 40, praet. 3 *fpáudž* t. p. 92, 7 // *spaudžia* t. p. 104, 19, n. sg. m. *Diew's* t.p. 127, 8 // *Diewas* t. p. 119, 9, *Kun's* t. p. 53, 12 // *Kunas* t. p. 53, 21, *Krauj's* t. p. 53, 13 // *Kraujas* t. p. 163, 32, *Wéln's* 53, 15 // *Wélnas* t. p. 132, 4, *piln's* t. p. 79, 12 // *pilnas* t. p. 57, 10, inf. *paſlépt'* t. p. 140, 8 // *padéti* t. p. 58, 8 part. cont. *turredam's* GG² 9,36 // *fakydamas* t. p. 9, 37... Prie dirbtinai sutrumpintų lyčių skirtinos: a. sg. *Dien'* ir *Nakt'* GG² 48, 6, *tukftant'* kartu BG 55, 2, 18, adv. *amž'nat* t. p. 55, 39, *tulyd'* „tolydžio“ t. p. 137, 15, n. sg. *d'winta* „devinta“ t. p. 60, 28 ir kt.

Kaip žinoma, Papelkių kun. Adomas Frydrichas Šimelpenigis (jaunesnysis) Berento ir Glazerio giesmynus sujungė į vieną stambų giesmių rinkinį, kurį dar papildė naujomis giesmėmis ir paredagavės išspausdino 1750 m.²² Netrukus, 1752 m., pasirodė ir antras šio giesmyno leidimas, turintis (iškaitant nenumero tuotą giesmių sąrašą) 612 puslapius. Palyginus pastarajį su Berento 1748 m. giesmynu (462 p.), matyti, kad giesmių tekstai ligi p. 406 abejuose bemaž visiš-

Gl

...ißeinanti iß Diewo 20, 20
Po tawo dük Akkim'... 21, 13

Sžio Swieto Gerybes daugiaus aß mylu, ne Dawéjo [p. 37, 16–17]

Š

...iß Diewo einanti 438, 11
Tawęp man eiti dük... 43, 840

Aß myliu Daiktus cžej ißkus daugiaus ne kaip Daweją [p. 457, 20–21]

²² Plačiau: *Lietuvos TSR bibliografija* [toliau – LTB] 1, Vilnius: Mintis, 1969, 386.

Padare Krīstus wiss gerray, dar buwo ne futwéręs jis mus ir muju dar tadday bit Giflas ne futweres; ba Swiet's ne buwo dar tadda; O jau mums Krīstus amžiną dūt' mijlijo Gywátą ir Danguje Sweikatą [p. 109, 32–37]

kai sutampa (išskyrus kai kuriuos nežymius kalbos ir grafikos dalykus, pvz., vietoj Berento a. pl. *Grieknikus* BG 57, 18 Šimelpenigo vartojama *Grieknikus* 57, 18, vietoj Berento *Garbe buk* 39, 4 – *Garbe t'est* 39,4; iš grafikos minėtinas kitoks nosinių [a], [e] žymėjimas Šimelpenigo giesmyne dabartinės formos „nosinaitėmis“ vietoj Berento įkypų brūkšnelių). Nuo minėto puslapio Šimelpenigo giesmyne įvairių skirtybių pastebima dar daugiau. Čia įdėta paties parengėjo verstų giesmių, taip pat perredaguotos kai kurios Glazerio ir kitų verstos giesmės.

Šimelpenigio 1752 m. giesmyne atskiros giesmės daugiau ar mažiau perredaguotos ne tik tekstologiniu, bet ir kalbos atžvilgiu, plg.:

Iš palyginimo matyti, kad Šimelpenigis redaguodamas keitė kai kurių žodžių formas, žodžių tvarką, o tam tikrais atvejais (paskutiniame pavyzdyje) ir visą tekštą savaip išvertė. Tačiau nepastebėta, kad jis būtų specialiai keitęs ankstesniųjų giesmių vertėjų tarmines lytis ar jų vengės savo redaguotose giesmėse (paskutiniame pavyzdyje jo išleista tada apie Išdagus vartota siaura tarmybė bei senybė *bit* „buvo“ veikiausiai dėl skirtingo teksto varianto). Taigi tarminio pagrindo požiūriu Šimelpenigis taip pat nenutolo nuo kleiniškosios, vakarietiškosios pietietiškosios rašomosios kalbos tradicijos.

A. F. Šimelpenigio (jaunesniojo) 1752 m. giesmynas vėliau buvo ne kartą iš naujo leidžiamas. Bibliografiniuose šaltiniuose minimi 1763, 1766 m., o bibliotekose išlikę 1776 ir 1791 m. leidimai. Išlikusiųjų leidimų palyginimas akivaizdžiai rodo, kad vėlesnieji buvo ankstesniųjų identiški perspaudai, kuriuose galima aptikti tik vieną kitą (dažniausiai dėl spaustuvės kaltės atsiradusią) rašybos skirtybę, plg.: in. sg. *mannij'* ŠiG⁵⁷ 439, 21 // *manij'* ŠiG⁷⁶ t. p. // *m[al]nnij'* ŠiG⁹¹ t. p.; part. n. sg. m. *marinnams* ŠiG⁵⁷ 454, 4–5 // *marinams* ŠiG⁷⁶ t. p. // *marrinams* ŠiG⁹¹ t. p.; praes. 1 sg. *pawarrai* ŠiG⁵⁷ 457, 10 // *pawarau* ŠiG⁷⁶ t. p. // *pawarrai* ŠiG⁹¹ t. p.; a. pl. m. *Dayktus* ŠiG⁵⁷ 457, 20–21 // *Daiktus* ŠiG⁷⁶ t. p. // *Daiktus* ŠiG⁹¹; a. sg. *mannę* ŠiG⁵⁷ 472, 35 // *manę* ŠiG⁷⁶ t. p. // *mannę* ŠiG⁹¹ t. p.

Taigi Šimelpenigio giesmynas buvo populariausias RP XVIII a. lietuvių giesmynas. Jo pagrindu buvo rengiami ir kiti to meto giesmynai tame krašte (pvz., G. Ostermejerio 1781 m.). Kadangi jo vėlesniųjų leidimų kalba nebuvvo keičiamai, tad juose nėra né kokių naujų tarminių reiškinų. Dėl šios priežasties tuose giesmynuose buvo užkonservuota ankstesnioji (daugiausia kleiniškoji) bažnytinės poezinės kalbos tradicija, išlaikyta RP ir vėlesniais laikais.

Padare Wießpats wis gerray, pirm neng jis per Malonę įstare mus gywentinay i Swieto Budawonę; mus yr pelnyt's Jßganimas, ir nuo pirm neng pamate kas Zwaigziū Pulkus didžios us ißkyre per sawūsus [p. 554, 4–9]

§ 10. Keletas žodžių apie maldaknygių tarminį pagrindą. Pagal kleiniškąjį tradiciją XVIII a. drauge su stambesniais giesmynais buvo leidžiamos ir maldaknygės (įrišamos į vieną knygą, bet dažniausiai turinčios atskirą paginaciją). Jų pavadinimas – „Naujos labay priwalingos ir Dušoms naudingos Maldū=Knygėlos“. 1705 m. Karaliaučiuje išspausdinta bene pirmoji tokia XVIII a. maldaknygė (jos antraštiniame lape nurodyta 1704 m. data abejotina)²³. Ji mažai kuo tesiskyrė nuo Jono Rikovijaus parengto ir 1685 m. išspausdinto Kleino maldaknygės antrojo leidimo. Skyrėsi tik kiek kitokiu maldų išdėstymu, mažesniu šriftu ir skyryba (1705 m. leidime, kurį veikiausiai parengė tą metų giesmyno sudarytojas Šusteris, rečiau vartojamas polifunkcinis skyrybos ženklas – įkypas brūkšnelis / : jo vietoj retkarčiais pasitaiko dabartinės formos šauktukas, kabliataškis). Vélesnių žinomų maldaknygės leidimų (1731, 1745, 1748, 1757, 1776, 1791 m.) tekstai taip pat nedaug kuo skiriasi vienas nuo kito: jų skirtybės irgi daugiausia ribojasi grafikos lygmeniu, plg. maldą, skirtą Velykų šventei:

1731	1745	1748
Wijsgalijis, amžinaſis ir mielaßirdingaſis Diewe, tu Tēwe muſū Jßganytojo Ježaus Kristaus! Mes taw pakarnay déka-wojam, kad Biſawo wien-gimmuſi Sunu, muſū Griekū dēley ant Smer-ties nudawei... [p. 24]	Wijsgalijis, amžinaſis ir mielaßirdingaſis Diewe, tu Tēwe muſū Jßganytojo Ježaus Kristaus! Mes taw pakarnay déka-wojam, kad Biſawo wien-gimmuſi Sunu, muſū Griekū dēl i Smertī nu-dawei... [p. 18–19]	Wijsgalijis, amžinaſis ir mielaßirdingaſis Diewe, tu Tēwe muſū Jßganytojo Ježaus Kristaus! Mes taw pakarnay déka-wojam, kad Biſawo wien-gimmuſi Sunu, muſū Griekū dēl i Smertē nu-dawei... [p. 18–19]
1757	1776	1791
Wijsgalijis, amžinaſis ir mielaßirdingaſis Die-we, tu Tēwe muſū Jßga-nytojo Ježaus Kristaus! Mes taw pakarnay déka-wojam, kad Biſawo wien-gimmuſi Sunu, muſū Griekū dēl i Smertī nu-dawei... [p. 19]	Wijogalijis, amžinaſis ir mielaßirdingaſis Diewe, tu Tēwe muſū Jßganytojo Ježaus Kristaus! Mes taw pakarnay déka-wojam, kad Biſawo wien-gimmuſi Sunu, muſū Griekū dēley i Smertī nudawei... [p. 634]	Wijsgalijis, amžinaſis ir mielaßirdingaſis Die-we, tu Tēwe muſū Jßga-nytojo Ježaus Kristaus! Mes taw pakarnay deka-wojam, kad Biſawo wien-gimmuſi Sunu, muſū Griekū dēl i Smertī nu-dawei... [p. 18–19]

²³ Žr. LTB 1, 201.

Kadangi maldaknygės , kaip minėta, buvo leidžiamos drauge su giesmynais, be to, rengiamos spaudai dažniausiai tų pačių autorių, tad jos savo tarminiu pagrindu negalėjo labiau skirtis nuo pastarujų. Šiek tiek skirtybių giemynų kalboje (pvz., galūnių trumpinimo dažnesnių atvejų) galėjo rastis dėl eilėdaros poreikių. Bet tai privalo specialių tyrinėjimų, į kuriuos čia nesileisime.

Žanriui atžvilgiu maldaknygėms yra artimos ir agendos, t. y. maldų ir bažnytinės apeigų aprašymų knygos. Bene pirmoji tokios rūšies RP pasirodžiusi knyga – Jono Berento „Dawadnas Pamokinnimas kaipo wiffi Lietuwoje [...] Kunnigai kaip Diewo Tarnai tur elgtis [...] Karaláuczuje Mete MDCCXXX“.

Kadangi Berentas buvo įsrutiškis (ir gimės, ir ilgą laiką kunigavęs įsrutyje), tad ir savo raštuose negalėjo labiau nutolti nuo savo gimtojo krašto tarmės, juoba kad jau nuo D. Kleino laikų ji buvo įsitvirtinus RP rašytinėje tradicijoje. Todėl savo „Dawadne Pamokinnime...“, panašiai kaip ir bibliniuose bei giesmių tekstuose, jis labiau laikėsi vakarų aukštaičių pietiečių tarminio pagrindo (vartojo lytis su nesutrumpėjusiomis vardažodžių -(i)o, -(i)os, -é, -és galūnėmis, kartais ir su „judriuoju“ kamiengalio balsiu galūnėje -as). Tačiau turbūt dėl to, kad įsruties apylinkės priklauso vad. „striukių“ patarme, Berentas savo agendoje nevengė ir trumpinti galūnių: išleisdavo „judrujį“ [a] (*budam's* 2, 16, *gyw's* 11, 36, *Kuñing's* „kunigas“ 2, 23, *Pon's* 11, 16, *Salmon's* „Saliamonas“ 12, 17... // *Klebonas* 9, 20, *Pówilas* 11, 6, *Ponas Diewas* 11, 27...), numesdavo -e vardažodžių vnsk. inesyve (*Bédoj'* 2, 2, *JBmintij'* 31, 8, *Laiwélij'* 3, 25, *Malónej'* 31, 9, *tykoj' Pétnycioj'* 38, 2... // *Danguje* 4, 12, *Pakajuje* 3, 26, *žodjje* 11, 9...), numesdavo -e, -i veiksmažodžių galūnėse (inf. *liept'* 10, 12 // *tarti* 10, 13, praes. 3 *nór* 13, 4, *pen'* 11, 16, *sed'* „sèdi“ 516 // *gauna* 12, 18, *randa* t. p., imper. 2 pl. *imkit* 7, 7, *walgikit* 7, 8... // *augkite* 14, 22, *dekawokite* 6, 26...). Pažymėtina taip pat, kad pasitaiko agendoje ir [uo]/[o], [ie]/[é] suplakimo atvejų, plg.: in. pl. *pirmūsa Knygoſa* 10, 20, *wiffūſa Sžaliffa* 21, 31, adv. *niekados* 39, 5 // *nékados* 27, 11, d. pl. *Bédnéms* 8, 12, inf. *pakwéſti* 9, 11... Tai jau tilženams būdinga ypatybė, atsispindinti ir kai kuriuose kituose ano meto RP raštuose.

Nuo Berento agendos tarminio pagrindo atžvilgiu iš esmės nesiskiria ir be maž pusšimčiu metu vėliau pasirodžiusi Gotfrydo Ostermejerio „Agenda“ (1775). Savo 1791 m. gramatikoje jis rašė, kad gryniausiomis lietuvių tarmėmis esą laikomas gana artimos Ragainės, įsruties ir Gumbinės tarmės („Der Ragnitsche, Jnsterburgische und Gumbinische Dialect stimmt ziemlich, und wird für den reinsten gehalten“, p. 130). Ir iš tikrujų jo 1775 m. išleistoje „Agendoje“ vyrauja vakarietiškos pietietiškos lytys su galūnėmis -(i)o, -(i)os, -é, -és, -ys (g. sg. *Adomo* 3, 18, *amžino* 4, 6, *mano* 43, 3, *tawo* 2, 16, *sawo* 3, 2, *Médžio* 34, 10, *didžio* 6, 10, *didžiōs* 51, 19...; n. sg. *Garbē* 8, 6, *Giesmē* 74, 12, g. sg. *Garbēs* 3, 10, *Meilēs* 4, 20...; n. pl. *Aufys* 61, 11, *Sžirdys* 39, 9...) su „judriuoju“ [a] (n. sg. *ámžinas* 42, 14, *aprúpinimas* 2, 26, *Birdingas* 15, 26, *Bwentas* 10, 8, *Bittas* 20, 3 (bet ir *kitts* 32, 2), *meldžiamas* 42, 11, *pagarbintas* 4, 2...), su priesaginiu -i- (imper. 2 sg. *Aprúpik* 58, 4, *atnaujik* 68, 15, *gaiwik* 67, 9,

Padrutik 17, 4, *platik* 58, 8, cond. 3 *stippritu* 28, 7..., bet ir: imper. 2 sg. *stipprink* 29, 21, cond. 3 *padruttintu* 7, 13–14, *pagárbintu* 25, 4 *stipprintu* 5, 10...) ir kt.

Kur ne kur „Agendoje“ pasitaiko ir lyčių a. sg. m. *waddotą* 1, 7, n. sg. m. *pralētas* 30, 9, a. sg. f. *Wétą* „vietą“ 32, 22, a. pl. m. *Zédus* „žiedus“ 31, 22, praet. 2 sg. *lēpej* 50, 12, a. sg. m. *ūrą* 60, 11; 66, 23, kurias galima sieti su tilženė ūnė, jeigu jos nėra autoriaus tarties atspindys ar paprasčiausis spausdintuvės apsirikimai. Gaila, kad neturime išlikusio 1781 m. Ostermejerio giesmyno, kuris palengvintų nustatyti tokį lyčių atsiradimo priežastis.

§ 11. Kleiniskųjų normų vyravimas katekizmuose. XVIII a. RP dažnai buvo leidžiami ne tik bibliniai tekstai, giesmynai bei maldaknygės, bet ir katekizmai (tieki atskiromis knygeliemis šio amžiaus pradžioje, tiek prideami prie maldaknygių – amžiaus viduryje bei antroje pusėje). Įdomu, kad dar XVII a. čia, matyt, turint galvoje įvairiatautę to krašto gyventojų sudėtį, imta leisti keturkalbi – vokiečių, lotynų, lenkų, lietuvių kalbų – katekizmą: „D. Martini Lutheri Catechismus minor, Germanico-Polonico-Lithvanico-Latinus“ (su prieš šį pavadinimą nurodytą kalbų tvarka). Bibliografų minimi šio anoniminio katekizmo 1670, 1683, 1696, 1700, 1709, 1720 ir 1751 m. leidimai (dėl paskutiniojo pasirodymo datos abejojam)²⁴.

Palyginus Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje turimus 1709 ir 1720 m. mikrofilmus, tuo pat galima pastebėti, kad jie nei turinio, nei kalbos atžvilgiu (išskyrus kai kuriuos rašybos mažmožius) niekuo nesiskiria, taigi vėlesnysis yra ankstesniojo pakartotinis leidimas. Lietuviškasis šių dviejų leidimų vertimas dažnu atveju yra artimesnis lenkiškajam, tad yra pagrindo manyti, kad vertėjas labiau laikėsi pastarojo, plg.:

1709 m. leid. (1720 m. – laužtiniuose skliaustuose)

Vokiškasis tekstas	Lotyniškasis tekstas	Lenkiškasis tekstas	Lietuviškasis tekstas
1. Unser tāglich Panem nostrū quo- Brodt gib uns heu- te. [p.20, 9–11]	Chleb náš powśed- tidianum da nobis ni day nam džiśia. hodie. [p.20, 8–11] [p.21, 8–10]		Dūnā muſu die- nißkā dūk mums. [p.21, 10–12] [Dūnā muſū die- nißkā dūk mum's, ib.]

²⁴ Plačiau žr. LTB 1, 228–229; šio tomo “Papildymai”, 1990, 44.

2. Du solt keine Non habebis Deos Nie miey innych andere Götter ha- aliéños coram me. Bogow podle mnie ben neben mir. [p.30, 13–15]	[p.31, 14–16]	Ne-turrék kittu Diewu pagal ma- nę. [p.31, 13–14] [Ne-turrék kittu Diewu pagal ma- nę, ib.]
Vokiškasis tekstas	Lotyniškasis tekstas	Lenkiškasis tekstas

Vokiškasis tekstas	Lotyniškasis tekstas	Lenkiškasis tekstas	Lietviškasis tekstas
3. Du solt nicht Non loquérис con- falſch Zeugniß re- tra proximum tu- świádectwá przeciw den wider deinen um falſum teſtimō- Bliżniemu twemu. Nechſten. [p.38, nium [p.38, 21–23] [p.39, 26–29] 20–23]	Nie mow falſywego tra proximum tu- świádectwá przeciw Bliżniemu twemu.	Ne-luddik ne-tei- ſaus luddimo prieß artimą tawą. [p.39, 23–25]	Ne-luddik ne-tei- ſaus luddimo prieß artimą tawą, ib.]

Keturkalbio (1709 ir 1720) m. katekizmo lietuviškosios dalies lytys, apskritai imant, yra vakarietiškos pietetiškos, daugeliu atvejų sutampančiomis su tomis, kurios kodifikuotos D. Kleino gramatikose, būtent: a) su nesutrumpintomis -(i)o, -é, -os, -és galūnémis (praes. 3 *laiko* K 45, 18, g. sg. *Diewo* 7, 5, *lobjo* 75, 12, *mano* 27, 10, *fawo* 57, 17 // *sawa* 27, 3..., n. sg. *Naßlé* 129, 11, g. sg. *amžinos gywatôs* 83, 19, *Tewiškos Deiwiškos gerybes* 51, 11–12...), b) su neišleistu „judriuoju“ [a] (n. sg. *Deßimtas* 11, 7, *Diewas* 11, 16, *gywas* 9, 8–9, *gywenimas* 99, 3, *kunas ir kraujias* 87, 8–9...), c) su nesutrumpintomis liepiamosios nuosakos galūnémis (2 pl. *Eikite* 23, 13, *Imkite ir gerkite* 27, 18–19, *mokinkite* 23, 14–15, *walgikite* 27, 5...), d) su dažnai nesutrumpintomis vnsk. ir dgsk. inesyvo galūnémis (m. sg. *dúnoje* 87, 11, *maldoje* 69, 2, *naktijé* 25, 13, *Bloweje* 35, 28, *teifybeje* 85, 9..., bet ir: *Danguj* 63, 11, *wienoj' tikroj wieroj'* 59 6–7...)²⁵.

Tačiau, antra vertus, jau nukrypus nuo D. Kleino paradigmose pateiktų normų, keturkalbiame katekizme dažnai vartojamos esamojo laiko lytys su numestomis galūnémis: 3 a. *gauβin* „gausina“ 67, 2, *gywen* 129, 16, *lauž* „laužia“ 67, 2, *myl* 13, 14, *mokin* 63, 12; 113, 14, *perwercz* 117, 23–24...; 1 pl. *atleidziam* 71, 5, *gywenam* 65, 9, *tikkim* 65, 8...

Keturkalbis katekizmas, matyt, netenkino RP bažnytinės vyresnybės poreikių, todėl imta galvoti apie naujo, dvikalbio (vokiečių-lietuvių) katekizmo rengimą. Ypač tokio, kuris būtų standartinis to krašto lietuvių visuomenei. Rengti šitokį katekizmą émësi H. Lyzijus, kurį laiką éjęs RP mokyklų ir bažnyčių inspektoriumi.

²⁵ Kadangi 1720 m. leidimas sutampa su 1709 m. leidimu ir puslapių numeracija, čia nurodoma tik pastarojo puslapis ir eilutė.

riaus pareigas²⁶. Tačiau jo pastangomis kolektyviniu būdu parengtas 1719 m. vertimo rankraštis nebuvo išspausdintas, o 1722 m. pasirodė G. Engelio pakoreguotas šio rankraščio leidimas.

G. Engelio koreguotame „Mažame Katgisme“ yra nemaža tiek teksto, tiek kalbos skirtybių. Vienur yra išleistos tam tikros teksto dalys, kitur – išplėstos, be to, apstu ir (a) fonetinių, (b) leksinių bei (c) sintaksinių taisymų, plg.: a) praes. 3 *fáko* LK 12, 8 ir *faka* EK 6, 8; praes. 1 sg. *éfmi* LK 12, 9 ir *efmi* EK 6, 9; praes. 3 *patenk'* LK 36, 5 ir *patenka* EK 56, 12; a. sg. f. *Ewangelią* LK 37, 13 ir *Wangelyá* EK 58, 27, imper. 1 pl. *Klaufykim'* LK 54, 18 ir *Klaufykem'* EK 83, 13...; b) *atlankąs* *Piktenybę* LK 12, 11 ir *atlankąs* *Griekus* EK 6, 13–14; *Aß bédnas grießnas žmogus* LK 29, 11 ir *Aß bédnas warginges žmogus* EK 40, 4; adv. *kodel* LK 33, 1 ir *kam* EK 51, 3...; c) ... *Bittoje Naktij'* kurroje *buwo ißdūtas* LK 27, 12–13 ir ... *Bitoje Náktije kuroje turejo but ißdūtas* EK 11, 5–7; *Kláusimai, ant kurriù wiſſi krißkcžonis* [...] *atsakyti tur.* LK 30, 7–8 ir *Kiti Kláusimai / kurius wiſi Krikbcžonis* [...] *atsakyti tur.* EK 48, 1–6; *Argi trys Diewai ijra?* LK 30, 13 ir *Ar trys yra Diewai?* EK 48, 16... Kaip matyi jau iš čia pateiktų pavyzdžių, G. Engelis yra šiek tiek taisinėjės ir Lyzijaus rankraščio rašybą (kai kur nedvigubindavės priebalsinių rašmenų, ypač r, be to, pakeisdavės kirčio ženklus ir kt.). Tačiau ryškesnių tarminiu skirtybių nuo LK ir ketrukalbio katekizmo (išskyrus vieną kitą šiaurietišką lyti) EK nematyti.

Antrasis G. Engelio katekizmo leidimas, kaip manoma²⁷, yra pasirodės apie 1726 m. Ar jis kuo skyrėsi nuo pirmojo, sunku pasakyti, nes kol kas nesurastas. Bet trečiasis, 1730 m. leidimas yra išlikęs ir tame, palyginti su pirmuoju, esama įvairių skirtybių, plg.: *Kláusimai Luteraus Pirmkarćiams ant Gero ſudawaditi / fu Atſakimais* EK 42, 6–10 ir *Kláusimai Luteraus / prie Diewo Stalo einantiems / fu jū Atſákimais* MLK 43, 9–12; *Ar nuſimanaſi ir žinaſi Griekininku eſas?* EK 42, 11–13 ir *Ar tikki Grießnas eſas?* MLK 43, 13. Tai gali rodyti, kad 1730 m. leidimas buvės parengtas ne G. Engelio, bet kurio nors kito žmogaus; juoba kad tame yra nemaža ir teksto skirtybių (pvz., gale po katekizmo ir skyrelių „Naßléms“ ir „Wiſſiems iß weno“ įdėta keletas Dovydo psalmių, kurių nėra 1722 m. leidime). Tačiau tarminio pagrindo atžvilgiu 1722 ir 1730 m. leidimuose ryškesnių skirtumų taip pat nematyti.

Bibliografijoje minimi dar 1750, 1751, 1780 m. „Mažo Katgismo“ leidimai, bet jie težinomi tik iš raštinių šaltinių, todėl apie jų tarminį pagrindą ir apskritai kalbą nieko negalima spręsti. Kas kita – katekizmai, leistieji kaip priedai prie maldaknygių („Maldų knygelių“). G. Ostermejerio liudijimu²⁸, pirmasis toks

²⁷ LTB 1, 96.

²⁸ O s t e r m e y e r G. *Erste litauische Liedergeschichte*, Königsberg, 1793, 144.

²⁶ Plačiau apie ji žr. H e i n r i c h J o h a n n L y s i u s. *Mažasis Katekizmas...* (parengė Pietro U. Dini), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 8–11.

priedas išspausdintas 1740 m. drauge su J. Berento maldaknyge. Iš 1744, 1748 ir 1753 m. tokį katekizmų palyginimų matyti, kad jų tarminis pagrindas yra toks pat kaip ir tų maldaknygių, prie kurių jie buvo pridėti. Tai ir suprantama: katekizmus vertė tie patys žmonės, kurie rengdavo spaudai ir maldaknyges.

Tiek dėl tarminio pagrindo, tiek apskritai dėl kalbos skyrium minėtinės Jono Joskaudo (Jaskowd), jėzuitų pamokslininko, dirbusio Tilžėje ir Karaliaučiuje, 1770 m. išleistas „Krikštioniškas Katalikiškas Katekizmas“. Kadangi šio katekizmo autorius, kaip spėjama, buvo kilęs iš Palangos apylinkių, o mokësi Kražiuose²⁹, tad būtų galima laukti jo raštuose didesnio ar mažesnio žemaitybių sluoksnio. Tačiau taip néra: matyt, norëdamas patraukti į katalikybę Tilžés krašto ir Karaliaučiaus lietuvius, jis turėjo derintis prie RP rašomosios kalbos normų, besiremiančių prūsų vakarų aukštaičių tarme ir kodifikuotų D. Kleino gramatikoje.

Ir iš tikrujų Joskaudo katekizme vyrauja vakarietiškos fonetikos bei morfoligijos lytys, būdingos daugeliui kitų XVIII a. raštų, pvz.: a) g. sg. *amžino gywénimo* 13, 11, *kraujo* 40, 16, *liežuwjo* 56, 26, *dūnôs* 56, 4, *funkôs liggôs* 58, 12, praes. 3 *daro* 51, 15, *fako* 4, 3, praet. 3 *buwo* 7, 8, *kentéjo* 6, 22, *nuejo* 7, 4..., b) n. sg. *meilé* 21, 2, *Moterystē* 35, 24, *walé* 15, 25, praet. 3 *ēmē* 42, 15, *padaré* 19, 10, g. sg. *Gentystés* 41, 9, *Kumystés* 41, 10, *małonêš* 16, 12, *žémêš* 9, 21..., c) n. sg. *griékas* 37, 7, *pražimas* 15, 9, *wienas dáiktas* 5, 18, part. cont. *atsimindamas* 13, 9, *budamas* 10, 10, *mirdamas* 49, 5..., d) in. sg. *antroje pusséje* 19, 19, *wienoje regimoje Daleleje* 59, 2, *wiètoje* 41, 25, *danguje* 9, 11, in. pl. *kurrúse dáiktúse* 14, 5, *Raßtúse* 11 9, *Tëstamentúse* 3, 9 ..., e) praes. 3 *atléidžia* 63, 13, *reikia* 43, 2, *werkia* 83, 4, cond. 1 sg. *bučiau* 53, 10 ir kt.

Tačiau, antra vertus, kai kuriomis ypatybėmis, ypač „striukišku“ galūnių trumpinimu, Joskaudo katekizmas susisieja su prūsų vakarų aukštaičių šiauriečių šnektomis, plg. dažnai išmetamą „judrujį“ [a]: n. sg. *gers* 49, 4 // *géras* 13, 13, *niéks* 40, 25, *Pirms* 15, 9, *wiens* 4, 4, *vyrs* 41, 3, part. cont. *liepdams* 70, 2, *werkdams* 71, 25 ... ir gana dažnų galūnių -a, -e, -i numetimą esamajame laike: *imm* 3 5, 7, *nenuſimin* „nenusimena“ 13, 8, *wadinn* 36, 19, *pra-Bom* 15, 13, *negal* 12, 12... Kiek čia galėjo turėti įtakos jo gimtoji žemaičių tarmė, kiek tilžénų šnekta, kiek ankstesnioji prūsinė rašytinė tradicija dabar, žinoma, sunku pasakyti. Galima tiktais pridurti, kad tokį trumpinimo atvejų pasitaiko ir jo 1770 m. išleistoje knygelėje „Praistas Pamokšlas...“, kurią iš dailes taip pat galima vadinti katekizmu, nes joje klausimų-atsakymų forma aiškinami įvairūs katechetiniai dalykai, tiktais dar pridėta maldelių, plg.: n. sg. *Wiens* 3, 12, neutr. *wiff* 5, 2, praes. 3 *aptur* 18, 13, *gal* 8, 25, *gird* 11, 19, *mirbt* 11, 22 // *mirbta* 11, 26 (dažniau), *ne suttar* 10, 15, perm. *te laupfin*

²⁹ Plačiau apie jo gyvenimą žr. Biržiška V. Aleksandrynas 2, 154.

23, 17. I vėlesnius šios knygelės leidimus (1772, 1797 m.) daugelis tokų sutrumpintų lyčių taip pat buvo perkelta. Bet labiausiai išplėstame 1797 m. leidime sutrumpintų lyčių galūnės dažnai pažymėtos apostrofu, plg.: a. neutr. *wiff* PrP⁷⁰ 5, 2 ir *wiff'* PrP⁹⁷ 9, 12, praes. 3 *mirbt* PrP⁷⁰ 11, 22, *mirbt* PrP⁷² 16, 6 ir *mirbt'* PrP⁹⁷ 22, 18, g. sg. f. *moters* PrP⁷⁰ 17, 17 ir *moter's* PrP⁷⁹ 39, 12. Be to, pažymétina, kad kai kurios ankstesniųjų leidimų sutrumpintos lytys 1797 m. leidime pakeistas nesutrumpintomis, plg.: n. sg. m. *Razums* PrP⁷² 53, 21 ir *Razumas* PrP⁷⁹ 105, 7, in. sg. m. *Dang[u]j* PrP⁷², 21, 12 ir *Danguje* PrP⁷⁹ 37, 8, praes. 3 *yr* PrP⁷² 7, 6 ir *yra* PrP⁷⁹ 8, 25.

Apskritai 1779 m. „Prasto Pamokšlo...“ leidimas yra ne tik gerokai papildytas (įdėta naujų eiliuotų maledelių, išplėsta klausimų-atsakymų dalis ir kt.), bet ir žymiai perredaguotas kalbos ir rašybos atžvilgiu (kai kur pakeisti polonizmai lietuviškais atitikmenimis, reguliariau negu ankstesniuose leidimuose žymimas ygreku ilgas [i] ir kt.). Palyginti su kai kuriais kitais XVIII a. pabaiagos RP religiniais raštais (pvz. minėto Vilhelmo Régés verstinėmis knygomis) Joskaudo „Prasto Pamokšlo...“, kaip ir jo „Krikščioniko Katalikiško Katekižmo“, kalba yra gana gryna. Tai, rodos, yra pastebėjęs ir S. Daukantas, kuris 1846 m. balandžio 5 d. laiške M. Valančiui rašė, kad kun. Barauskas Peterburgo bibliotekoje radęs jėzuito lietuvišką katekizmą, spausdintą Karaliaučiuje 1770 m., kurio kalba esanti gryniausia („język naiczytszy Litewski“)³⁰. Žinoma, sakyti, kad Joskaudo kalba yra „gryniausia“ dabar nebūtų tikslu (joje taip pat esama anuometinei epochai būdingų skolinių, tokų kaip *asaba*, *peklia*, *sūdyti*, *viera* ir pan.), tačiau ji iš tikrujų yra grynesnė, ypač sintaksės atžvilgiu, už ne vieno kito tos epochos religinių raštų autorius ar vertėjo kalbą.

§ 12. Kristijono Donelaičio tarminis pagrindas. Jau visai vakarietiskas pietietiskas yra Donelaičio raštų tarminis pagrindas. Tai daugiausia lémé rašytojo gimimo ir darbo vieta: kaip žinoma, jis gimė Lazdynelių kaime, netoli Gumbinės, o didesnę savo gyvenimo dalį dirbo Tolminkiemye, taigi vakarų aukštaičių pietiečių (vad. baltsermėgių) patarmės ribose. Be to, jam nemaža čia galėjo sverti ir ankstesnioji rašytinė tradicija, ypač 1755 m. biblijos kalba, redaktorių priartinta prie pietiečių šnektą.

Pietietiską Donelaičio raštų kalbos pagrindą rodo: a) dėsningas lyčių su nekirčiuotomis galūnėmis -(i)o, -(i)oś, -ē, -ēs, -ys ir -ūs vartojimas (pvz.: praet. 3 *bέgo* DRr 23, 23, *buwo* t. p. 3, 11; *audé* t. p. 3, 23, *lopé* t. p. 4, 18, g. sg. *diddelio* *Pulko* t. p. 3, 27, *szalto* *Pászalio* t. p. 3, 13, n. pl. *Káfos* *irgi*

³⁰ Žr. Daukanto laiškai / paskelbė A. Janulaitis. – *Mūsų senovė* 1, kn. 4/5, Kaunas, 1922, 787. Kalbamajo laiško spausdintame tekste yra įsibrovusi klaida: vietoj 1770 m. išspausdinti 1740 m. Vac. Biržiškos tvirtinimu, tokios klaidos Daukanto laiške nebuvę, žr. jo *Aleksandryną* 2, 155.

Kepurrés t. p. 23, 10, *skaùdžos* ... *bédos* DR 258, 12, *Akys* DR 26, 10, *Wagys* t. p. 30, 29, *riebûs* t. p. 36, 41, *skanûs* t. p. 16, 38); b) gana dësningas, nors ir ne be išimčių, lyčių su priesaginiaiis -*ī*, -*ē*- (< *in*, *en*) vartojimas (pvz.: inf. *augyt* DR 26, 35, *buddjt* t. p. 41, 11, *pafirupit* t. p. 15, 40, imper. 2 sg. *atſimyk* t. p. 9, 33, 2 pl. *Skubjķimes* t. p. 12, 31, part. cont. n. sg. *nufimidams* t. p. 15, 19, n. pl. *gaiwjdami* t. p. 3, 5..., bet ir: inf. *gywent* t. p. 30, 41, *pafikákint* t. p. 6, 21, cond. 3 *nugabéntu* t. p. 14, 38); c) lytys su išlaikytu galūnės -(*i*)a veiksmažodžių esam. laiko 3 asmenyje (pvz.: *buddina* DR 5, 4, *gárbinā* t. p. 5, 2, *nedrysta* t. p. 30, 18, *nufidūda* t. p. 5, 36, *ſkalbjā* t. p. 9, 25, *werpja* t. p. 35, 36..., bet ir: *pafilinkſmin* t. p. 9, 1, *prifjartin'* t. p. 28, 9, *Bweplén'*). Pietietiškomis laikytinos taip pat K. Donelaičio raštuose pasitaikančios lytys su vad. „judriuoju“ [a]: n. sg. m. *Gandras* DR 4, 3, *grybas* t. p. 35, 18, *linkſmas* t. p. 4, 3, *Stálas* t. p. 39, 24, *Weikalas* t. p. 22, 28... Tačiau jo eiliuotuose kūriniuose daug dažniau (daugiausia dėl hegzametrinės metrikos reikalavimų) vartojama lyčių su išleistu tuo trumpuoju balsiu (išleidimas neretai pažymėtas apostrofu: *kitt's* DR 3, 36, *Snieg's* t. p. 3, 4, *Wyr's* t. p. 4, 17...).

Žinoma, negalima manyti, kad dažnas judriojo [a] išleidimas, kaip ir kai kurių kitų galūnių trumpinimas (pvz.: trumpojo -*a* numetimas veiksmažodžių esam. laiko 3 asmenyje, trumpojo -*i* numetimas veiksmažodžių bendratyje ar būsim. laiko 3 asmenyje ir kt.) Donelaičio raštuose susijęs vien tik su jo kūrinių eilėdaros poreikiais. Čia dar galėjo atsispindėti kaimyninės striukių šnektose ir ankstesnės rašytinės tradicijos įtaka (pvz., 1735 ir 1755 m. bibliojos tekstuose taip pat nemaža lyčių su sutrumpintomis ir apostrofu pažymėtomis galūnėmis: n. sg. m. *nakwin's* I Moz. 24, 54, *Nelab's* Sal. pam. 16, 29, *pien's* II Moz. 3, 17, *Tew's wien's* Jon. 10, 30..., praes 3 *min'* Jon. 13, 18, *pritar'* Ap. d. 15, 15..., inf. *kalbét'* Mat. 11, 7, *pražút* III Moz. 20, 12..., in, sg. f. *dwilinkoj'* I Moz. 25, 9, *trécžoj'* II Moz. 19, 1...).

§ 13. K a n c e l i a r i n i ū r a š t ū t a r m i n ē s y p a t y b ē s . Apskritai imant, vakarietiškas pietietiškas yra ir XVIII a. RP kanceliarinio stiliaus raštų tarminis pagrindas. Bet juose, panašiai kaip ir kituose to krašto anuometiniuose rašomosios kalbos stiliuose, pasitaiko daugiau ar mažiau ir vakarų aukštaičių šiauriečių („striukių“) patarmeji būdingų ypatybių. Be gana dažno „judriuojo“ [a] išleidimo, bemaž visuose Prūsų valdžios įsakymuose galima rasti ir [o] – [uo], [é] – [ie] suplakimo, ir veiksmžaodžių nekirčiuotų trumpujų galūninių -*a*, -*e*, -*i* numetimo atvejų, plg.: a) inf. *atkartūti* PVG 77, 7 // *atkartût* t. p. 110, 3 ir *wážoti* t. p. 314, 16; *wartotí* t. p. 97, 8 ir praet. 3 *wartújo* t. p. 97, 16; n. sg. m. *kiem's* t. p. 198, 28, in. pl. *Kiemúše* t. p. 175, 9 ir in. sg. *Kéme* t. p. 109, 28, g. pl. *Kémû* t. p. 101, 22; d. pl. m. *éfantiems* t. p. 299, 17 ir *minnétembs* t. p. 236, 2; *wifféms piktiems* t. p. 73, 8...; b) neutr. *ger* t. p. 105, 3, *menk* t. p. 253, 16 *wiff'* t. p. 262, 3, praes.3 *apfed* t. p. 222, 15, *yr* t. p. 194, 21, *pabég* t. p. 110, 7, *pawag* t. p. 153, 16 *reik*

t. p. 60, 32...; praes. 1 pl. *darom* t. p. 109, 10, *dădam* t. p. 109, 9, *norim* t. p. 324, 5, *žadam* t. p. 109, 22; praet. 1 pl. *dawém'* t. p. 152, 21, *jéßkojom'* t. p. 152, 19, *ißtyré'm'* t. p. 149, 5; fut. 1 pl. *žurésim* t. p. 233, 18, in. sg. *ketwirtoj dienoj* t. p. 66, 19, *lenkißkoj Kalboje* t. p. 321, 26, *tam' patim'* *Kampé* t. p. 141, 20–21, *wienam'* t. p. 250, 21, inf. *but'* t. p. 158, 21, *darryt* t. p. 101, 3, *sét'* t. p. 272, 1, praes. 3 *gal* t. p. 70, 13, *gul* t. p. 237, 19, *nôr* t. p. 97, 9, *tur* t. p. 113, 4... Tačiau daugelyje Prūsų valdžios kanceliarinių raštu tiek *o / uo*, tiek *é / ie* suplakimas, tiek galūnių trumpinimas buvo nereguliarus, dažnai tik sporadiškas, be to, šiaurinėms striukių šnektoms būdingo tvirtapradžių dvi-balsių [ái], [áu], [éi] vienabalsinimo atvejų šio stiliaus raštuose visai nepastebėta.

§ 14. **B a i g i a m o s i o s p a s t a b o s.** Bendrais bruožais panagrinėjus lietuvių rašomosios kalbos ir tarmių santykį XVIII a. RP, galima atsakyti ir į šio skyriaus pradžioje iškeltuosius klausimus. Rašomosios kalbos vartosenos analizė rodo, kad kalbamuoju laikotarpiu daugelio autorų buvo laikomasi prūsų vakarų aukštaičių tarmės pagrindinių ypatybių, kodifikuotų D. Kleino gramatikose. Išimtį šiuo atžvilgiu sudaro S. Bitnerio 1701 m. testamentas, kuriame mèginta dirbtinai suderinti dvi kiek skirtingais tarminiais pagrindais paremtas rašomosios kalbos atšakas (prūsinę ir vidurietiškąją). Tačiau toks dirbtinis derinimas nebuvo perspektyvus: RP nesusilaukė platesnio pritarmo, ir čia greit buvo grjžta prie ankstesnės, kleiniškosios, tradicijos.

Nors tas grjžimas ryškiai atsispindi tiek 1727, tiek 1735 ir 1755 m. biblijos leidimuose, vis dèlto negalima tvirtinti, kad juose buvo nuosekliai laikomasi D. Kleino gramatikose kodifikuotų „kauniečių“ tarmės normų. Tai ypač pasakytina apie 1727 m. Naujajį testamentą, kuriame apostoka lyčių su prūsų vakarų aukštaičių šiauriečių šnektoms būdingu [o] ir [uo], [é] ir [ie] suplakimu, ne retai perkeltu ir į 1735, 1755 m. leidimus. Bet K. Donelaičio beletristiniuose kùriniuose tokį lyčių nepastebėta, nors jo brošiūroje apie separacijos naudą (išspausdintoje 1769 m.) šiek tiek pasitaiko. Esama jų ir Prūsų valdžios kanceliariniuose raštuose, rašytuose veikiausiai iš ivairių RP tarmių kilusių žmonių. Taigi XVIII a. prūsinės lietuvių rašomosios kalbos vartosenoje (ypač fonologijos ir morfologijos lygmenyse griežtai nesilaikyta kleiniškujų normų, kartais nevengta ir tam tikrų dialektizmų, prieš kuriuos šio amžiaus pradžioje buvo pakélęs balsą Mykolas Merlinas³¹). Tačiau siauresnių fonologinių ir morfologinių dialektizmų, būdingų tiktais kuriai nors šnektai (pvz., Labguvos) ir labiau nepaplitusių prūsų vakarų aukštaičių tarmėje, vis dèlto buvo vengiamas.

³¹ M a c i ū n a s V. Maž. Lietuvos bažnytinės kalbos reformos projektas 18 a. pradžioje. – *Archivum philologicum* 6, Kaunas, 1937, 80.

SUTRUMPINIMAI

Ap. d.	-	Apaštalų darbai (Bibliją)
B ¹	-	Biblia, tai esti Wissas Szwentas Rasztas ... 1735
B ²	-	Biblia, tai esti Wissas Szwentas Rasztas ...1755
BG	-	J. Berento Isz naujo pérweizdėtos ir pagerintos Giesmū Knygos ... 1747
BT	-	S. Bitnerio Naujas Testamentas ... 1701
Comp.	-	D. Kleino Compendium Lituanico-Germanicum ... 1747
DR	-	K. Donelaičio raštai ... 1977
DRr	-	K. Donelaičio rankraščiai ... 1955
EK	-	G. Engelio Mažas Katgismas ... 1722
GG ²	-	F. Glazero Kittos naujos Giesmes ...1748
GL	-	D. Kleino Grammatica Litvanica ...1653
Iz	-	Izaijo knygos (Bibliją)
Job.	-	Jobo knygos (Bibliją)
Jon.	-	Jono evangelija (Bibliją)
on. apr.	-	Jono apreiškimas (Bibliją)
K ⁹	-	D. Martini Lutheri Catechismus minor ... 1709
KNT	-	J. Quando Naujas Testamentas...1727
LK	-	H. J. Lyzijaus Mázas Katgismas...1719
LTB	-	Lietuvos TSR bibliografija
Luk.	-	Luko evangelija (Bibliją)
Mat.	-	Mato evangelija (Bibliją)
MLK	-	Mažas Katgismas D.Mertino Luterus...1730
Mork.	-	Morkaus evangelija (Bibliją)
Moz.	-	Mozés knygos (Bibliją)
Petr. 1.	-	Petro laiškas (Bibliją)
Pov. 1. efez	-	Povilo laiškas efeziečiams (Bibliją)
Pov. 1. rym.	-	Povilo laiškas rymiečiams (Bibliją)
Pov. 1. tes.	-	Povilo laiškas tesaloniečiams (Bibliją)
Pov. 1. Tim.	-	Povilo laiškas Timotiejui (Bibliją)
PrP ⁷⁰	-	J. Joskaudo Prastas Pamokslas...1770
PrP ⁷²	-	J. Joskaudo Prastas Pamokslas...1772
Prp ⁷⁹	-	J. Joskaudo Prastas Pamokslas...1779
Ps.	-	Dovydo psalmés (Bibliją)
PVG	-	Prūsijos valdžios gromatos...1960
RG	-	J. Rikovijaus Naujos... Giesmjū Knygos... 1685
RM	-	V. Régés Mokslas Pamokinnimo... 1788
RS	-	V. Régés Skaitimo Knygeles... 1788
Rūt.	-	Rūtos knygos (Bibliją)
Sal. pam.	-	Saliamonas pamokslininkas (Bibliją)
Sal. išm.	-	Saliamono išminties knygos (Bibliją)
ŠG	-	F. Šusterio 1705 m. giesmynas
ŠiG ⁵⁷	-	A. Šimelpenigio Jsz naujo pérweizdėtos ir pagerintos Giesmjū Knygos... 1755
ŠiG ⁷⁶	-	A. Šimelpenigio Jsz naujo pérweizdėtos ir pagerintos Giesmjū Knygos... 1776
ŠiG ⁹¹	-	A. Šimelpenigio Jsz naujo pérweizdėtos ir pagerintos Giesmjū Knygos... 1791

BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DER LITAUISCHEN SCHRIFTSPRACHE UND DEN MUNDARTEN IN OSTPREUßen IM 18. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel wird auf Grund einer eingehenden phonetischen, morphologischen, zum Teil auch syntaktischen und lexikologischen Analyse der Belege aus den Sprachdenkmälern des 18. Jahrhunderts (aus biblischen Texten, Gesangbüchern, Gebetbüchern, Katechismen wie auch den Werken von K. Donelaitis und kanzleisprachlichen Urkunden) die Mundartliche Basis der litauischen Schriftsprache in Ostpreußen untersucht. Diese Untersuchung hat gezeigt, daß der größte Teil der damaligen Autoren sich an den südwesthochlitauischen Dialekt hielt, dessen Eigenschaften in den Grammatiken von Daniel Klein kodifiziert wurden. Eine Ausnahme bildet das „Neue Testament“ von Samuel Bitner (1701), in dem ein Versuch vorliegt die preußische sowie mittellitauische Abzweigung der Schriftsprache zu verbinden. Aber eine solche Verbindung hatte keine Perspektiven: im Ostpreußen kehrte man sehr bald zur Kleinischen Tradition zurück.

Die Kleinische Tradition blieb in der Ausgabe des „Neuen Testaments“ 1727 wie auch in den Ausgaben der ganzen Bibel 1735 und 1755 erhalten. In diesen Ausgaben werden jedoch die Normen der Grammatik von D. Klein nicht konsequent angewandt: in ihnen liegen auch manche charakteristische Eigenschaften des nordwesthochlitauischen Dialekts (die Vermischung /o/ und /uo/, /é/ und /ie/ u.a.) vor. Sie treten auch sporadisch in den damaligen kanzleisprachlichen Urkunden auf. In den belletristischen Werken von K. Donelaitis fehlen indessen solche nordwesthochlitauische Elemente.